

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE – KONCEPCIE PRÍPRAVY A PRIEBEH

„Slovenský národ zahájil novou etapu nášho československého oslobozeneckého zápasu ... povstal do boje proti nemeckej tyranii. Jednal tak, jak chcel jednat všechen československý lid v osudových dňoch roku 1938“, napísal po vypuknutí SNP jeho hrdina Jan Šverma.

Následný vývoj udalostí po septembri roku 1938 dezorientoval a demobilizoval podstatnú časť československých protifašistických síl a prekonávanie týchto následkov sa stalo dlhým procesom, v ktorom sa len postupne formovali hlavné odbojové sily proti domácejmu a nemeckému fašizmu. Na Slovensku bolo v tomto procese potrebné najskôr prekonať tisoovskú morálku „menšieho zla“ a až potom nastoľovať novú národnopolitickú orientáciu a vytvárať novú národnú psychológiu.

Do roku 1941 vystupovala v politike Komunistickej strany Slovenska do popredia agitačná, uveďmovacia činnosť v najširších vrstvách obyvateľstva, organizovanie sociálnych zápasov a upevňovanie organizačnej siete strany. Aj keď najvýraznejšie úspechy v sledovanom období dosiahla ilegálna KSS vo vedení hospodárskych a sociálnych bojov, ktoré v tom čase boli najmasovejším a najčastejším prejavom protifašistického odporu, pozoruhodné sú aj výsledky činnosti v armáde. Protifašistické tendencie, ktoré sa prejavovali v nespokojnosti vojakov a dôstojníkov, vo vzbúrach, dezerciách, ale aj v provokáciách a bitkách, najmä s príslušníkmi Hlinkovej gardy, boli už od vzniku slovenského štátu formou odporu a nesúhlasu a nemali podiel na tom mala činnosť ilegálnej KSS.

Po zákernom prepadaní Sovietskeho zväzu fašistickým Nemeckom odbojová činnosť KSS vstúpila do objektívne novej situácie. V tomto období došlo k výraznej aktivizácii protifašistického zápasu a osobitý význam nadobudli ozbrojené formy boja, predovšetkým prípravy na rozvoj partizánskeho hnutia. Aj keď toto hnutie z objektívnych príčin nenadobudlo očakávané rozmery, bolo cenným zdrojom skúseností a poznatkov v ďalšom období. Zásadné zmeny sa do roku 1943 udiali aj v slovenskej armáde, ktorá v dôsledku vývoja situácie na sovietsko-nemeckom fronte, ilegálnej činnosti KSS, zahraničného vedenia KSČ v Moskve, ako aj ostatných protifašistických síl, prestávala byť spoľahlivým mocenským nástrojom klérofašistického režimu. Protifašistické zmýšľanie väčšiny slovenských vojakov a dôstojníkov obzvlášť umocnili historické víťazstvá Sovietskej armády pri Stalingrade a Kursku. S nimi je nerozlučne späté aj narastanie sociálnopolitickej krízy slovenského klérofašizmu a začiatok vytvárania revolučnej situácie na Slovensku, v ktorej rozvinulo svoju všestrannú činnosť V. ilegálne ústredné vedenie Komunistickej strany Slovenska.

Hoci výrazný rozmach hnutia odporu Čechov a Slovákov je spojený s historickými víťazstvami Sovietskej armády pri Stalingrade a Kursku, treba povedať, že o jeho vyústení československí komunisti rozmýšľali už predtým. V septembri roku 1942 Klement Gottwald sa prvý raz zmienil o vyústení partizánskej vojny v celonárodné povstanie, ktoré má v súlade s vývojom udalostí na frontoch zvrhnúť okupačný režim v Československu.

Základné otázky prípravy a vedenia celonárodného ozbrojeného protifašistického povstania rozpracovalo zahraničné vedenie KSČ v Moskve už v rokoch 1942–1943. Vo svojej koncepcii vychádzalo z najnovších skúseností a poznatkov vtedajšieho partizánskeho hnutia a teoretického odkazu marxizmu-leninizmu.

Úlohy súvisiace s pripravovaným povstaním komplexne zachycovali Smernice prezídia exekutívy Komunistickej internacionály „O politickej línii a najbližších úlohách Komunistic-

kej strany Československa", z 5. januára roku 1943, ktoré vypracoval Jan Šverma. Vychádzalo sa v nich z klasickej koncepcie povstania a pokiaľ ide o mechanizmus jeho vypuknutia, predpokladalo sa, že vznikne z partizánskej vojny, respektíve, že táto vojna prerastie v ozbrojené povstanie.

Partizánske hnutie smernice hodnotili ako politicky a triedne najvyspelejšiu, komunistickej strane najbližšiu ozbrojenú silu. Poukazovali aj na význam armády pre povstanie, rátili s jej rozkladom a prechodom k partizánom.

Smernice prezidia exekutívy Komunistickej internacionály sa stali východiskom aj pre činnosť V. ilegálneho ústredného vedenia Komunistickej strany Slovenska. Základným predpokladom úspechu bolo správne uplatnenie smerníc v konkrétnych podmienkach. To vyžadovalo skúmať a rešpektovať špecifické možnosti hnutia, ktoré tu jestvovali.

Nový prístup Komunistickej strany Slovenska k povstaniu sa prejavil v otázkach armády. Po dôkladnej analýze situácie sa vedenie strany – K. Šmidke, G. Husák a L. Novomeský – rozhodlo ustúpiť od dovtedajšej línie rozkladu armády a orientovalo svojich členov na aktívny zápas o armádu a za jej získanie na stranu protifašistických síl a pripravovaného povstania. Zodpovedajúca pozornosť sa zároveň venovala aj rozvoju partizánskeho hnutia, avšak v danej situácii sa neabsolutizovalo. Partizáni mali tvoriť revolučné jadro ozbrojených síl celonárodného povstania a proti fašizmu vystúpiť spolu s armádou.

Základné politicko-organizačné a vojenskopolitické predpoklady pre realizáciu tejto línie sa vytvorili po zjednotení protifašistických síl na Slovensku v decembri roku 1943, vytvorením Slovenskej národnej rady a v apríli roku 1944 jej Vojenského ústredia.

Koncepcia povstania vychádzala z predpokladu koordinovaného vystúpenia povstaleckej armády a partizánov s ofenzívou Sovietskej armády. Pred vypuknutím povstania sa však nepredpokladalo vyvolávanie, alebo stupňovanie diverznej činnosti partizánskych jednotiek. Naopak, k taktike organizátorov povstania patrilo dočasné tlmenie týchto akcií tak, aby povstanie mohlo ťažiť z momentu prekvapenia protivníka a mohlo mať iniciatívu voľby na svojej strane.

Presadiť túto líniu v celoslovenskom meradle však bola vec neobyčajne ťažká a zložitá. A to preto, že časť komunistov na strednom a východnom Slovensku spočiatku nepochopila uvedenú líniu a zasadovala sa za aktívnu bojovú činnosť partizánskych jednotiek ešte v prípravách povstania.

Obdobie od apríla roku 1944 do vypuknutia povstania bolo naplnené veľkým úsilím KSS, Slovenskej národnej rady a Vojenského ústredia o všestranné zabezpečenie ozbrojeného boja, vrátane vypracovania jeho koordinácie s postupom Sovietskej armády. Organizátori povstania si dostatočne uvedomovali, že miera úspešnosti povstania priamo závisí od blízkosti frontu a pomoci Sovietskeho zväzu.

Túto kľúčovú úlohu v prípravách povstania však nebolo tak jednoduché splniť, pretože nejestvovalo spojenie so sovietskymi kompetentnými miestami, ani so zahraničným vedením KSC v Moskve. Keď konečne 4. augusta roku 1944 odletela delegácia SNR do Moskvy, začal vývin situácie na Slovensku nadobúdať rýchly spád. Okrem vonkajších revolucionizujúcich faktorov, ktoré vyplývali zo situácie na sovietsko-nemeckom fronte, obzvlášť k tomu prispeli kvalitatívne zmeny v rozvoji partizánskych organizátorských skupín zo ZSSR, ktoré na žiadosť zahraničného vedenia KSC v Moskve vyslal Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia v Kyjeve. Priaznivé podmienky pre partizánske hnutie umožnili organizátorom v krátkom čase vytvoriť silné partizánske oddiely. V podstate od polovice augusta roku 1944 nadobudla nové črty aj činnosť partizánskych jednotiek. Po získaní zbraní a munície z armádnych skladov klasickej diverzia sa začala postupne kľbiť s obsadzovaním jednotlivých miest a dedín. Činnosť partizánov sa tak znova začala krížiť so základnou koncepciou pripravovaného povstania.

Rozdiel oproti predchádzajúcim komplikáciám bol však v tom, že došli partizánske organizátorské skupiny boli riadené priamo z Kyjeva, a podriaďovali sa iba jeho rozkazom. Úsilie KSS, SNR a Vojenského ústredia o dočasné zastavenie diverznej činnosti bolo v podstate neúspešné.

Je zrejmé, že Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia vychádzal iba z potrieb koordinácie partizánskej činnosti a potrieb frontu a neorientoval sa v tom čase na ozbrojené povstanie

v tle nepriateľa. Svojim oddielom doslova zakazoval vyvolávať povstanie a ukladal len úlohy diverzného a spravodajského charakteru.

Štáb, ktorý nebol podrobne informovaný o situácii na Slovensku nedospel k záveru, že práve aktívna činnosť partizánov nevyhnutne vyústi do povstania, ktorého sa mali partizáni vystríhať. Keď po rokovaníach s K. Šmidkom zistilo zahraničné vedenie KSČ v Moskve túto skutočnosť, žiadalo, aby bola partizánska činnosť dočasne tlmená. Pokyn však už prišiel veľmi neskoro.

Slovenské územie v súvislosti s približujúcim sa frontom, začalo pre nacistov nadobúdať čoraz väčší vojensko-strategický význam. Vidiac, že situácia v dôsledku rozmachu partizánskeho hnutia a narastania protifašistických prejavov v armáde sa pre nich stáva neudržateľná a klérofašistické orgány nie sú schopné jej vývoju zamedziť, rozhodli sa 29. augusta roku 1944 Slovensko vojensky okupovať.

Je nesporné, že k okupácii by došlo v každom prípade, bez ohľadu na stav v odbojovom hnutí. Hitler už mal svoje skúsenosti s Talianskom, Maďarskom aj Rumunskom a front pred Karpatmi nemohol ponechať bez zabezpečeného tyla. Vývoj situácie na Slovensku v auguste roku 1944 teda len urýchlil jeho rozhodnutie. Treba však povedať, že sa tak stalo v čase, keď ešte nebola dohodnutá koordinácia ozbrojeného povstania s postupom Sovietskej armády a každý deň bez okupácie bol v prospech pripravovaného povstania. Pravda, dodnes nie sú dostatočne objasnené príčiny, prečo sa Šmidkeho rozhovory v Moskve, ktoré mali byť operatívne, pretiahli na celý mesiac.

Vypuknutie Slovenského národného povstania podľa druhého, tzv. núdzového variantu, keď nacisti začali s okupáciou Slovenska a ešte nebola dohodnutá koordinácia s postupujúcou armádou, malo z vojenského hľadiska veľké nevýhody. Nepriamo s tým súvisí aj odzbrojenie dvoch východoslovenských divízií, čo bola pre povstanie najväčšia strata, ktorá zásadne ovplyvnila jeho ďalší priebeh. Odzbrojenie východoslovenských divízií (takmer 40 tisíc vojakov a dôstojníkov) možno považovať za najväčší úder Slovenskému národnému povstaniu na samom začiatku.

Aj keď odzbrojenie východoslovenských divízií znamenalo citelný úbytok síl a prostriedkov a hoci sa niektoré posádky do povstania nezapojili, vznikom 1. čs. armády na Slovensku sa vytvorili základné predpoklady pre súvislú obranu oslobodeného územia. Len vďaka tejto obrane mohli boje proti nemeckým fašistom nadobudnúť také veľké rozmery a intenzitu.

Iniciatíva dobre vyzbrojených a skúsených okupantov, dôkladne využívajúca moment prekvapenia spočiatku priniesla neúspechy. Na pochode sa formujúce vojenské, ale aj partizánske jednotky, často bez ťažkých zbraní a dostatočných správ o sile a smeroch útočiacего protivníka, boli hlavné, aj keď zďaleka nie všetky faktory, ktoré znižovali účinnosť bojovej aktivity povstaleckých vojakov a partizánov. Príčiny mnohých neúspechov siahali svojimi koreňmi do obdobia príprav povstania a svoj podiel na nich malo Vojenské ústredie a takisto jednotliví predurčení povstaleckí velitelia. Platí to o východoslovenských divíziách, čiastočne o niektorých posádkach na Spiši a Liptove, ako aj na západnom Slovensku, vrátane Bratislavy.

Začiatok Karpatsko-duklianskej operácie, ako hlavnej formy sovietskej pomoci Slovenskému národnému povstaniu, prísun zbraní a munície zo Sovietskeho zväzu, bojové skúsenosti z prvých bojov povstalcov a následná reorganizácia armády, ako aj prilet 1. čs. stíhacieho leteckého pluku – to všetko umožnilo v pomerne krátkom čase stabilizovať jednotlivé úseky povstaleckej obrany. V nemalej miere sa o to zaslúžili KSS, SNR a revolučné národné výbory. Nimi organizovaná pomoc obyvateľstva bojujúcim vojakom a partizánom tvorí jednu z najvýznamnejších kapitol národooslobodzovacieho zápasu. Prejavovala sa v starostlivosti o zásobovanie, o ranených vojakov a partizánov, v zriaďovaní nemocníc, účasti obyvateľstva na opevňovacích prácach a v ďalších formách.

Veľkou vzpruhou pre rozvíjanie národooslobodzovacieho zápasu slovenského ľudu bol aj príchod prvých jednotiek 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR koncom septembra roku 1944, ktoré začiatkom októbra úspešne zasiahli do bojov.

V druhej polovici októbra roku 1944 sa však situácia povstalcov začala postupne zhoršovať. Fašisti znásobili svoje sily a začali pripravovať sústredený útok proti povstaleckým vojakom a partizánom.

Povstalecké velenie očakávalo začiatkom druhej polovice októbra hlavný úder okupačných vojsk z juhozápadu. O najväčšom nebezpečenstve, ktoré vzniklo na juhu, neboli žiadne správy. V súvislosti s vývojom situácie v Maďarsku sa predpokladalo, že nemeckí fašisti tam budú viazaní a že ich ťažká situácia na sovietsko-nemeckom fronte, kde sotva odolávali silnému náporu sovietskych vojsk, znemožní nasadenie väčších síl proti povstalcovi, a že spojenie povstalcov s postupujúcou Sovietskou armádou je iba otázkou krátkeho času.

Dnes už vieme, že pri hodnotení celkovej situácie sa vychádzalo z chybného predpokladu o možnostiach nemeckých jednotiek na Slovensku. Postupné nasadzovanie okupačných síl v rámci sústredenej ofenzívy fašistov vnucovalo povstalcovi stále nové, meniace sa fašistické útočnej činnosti, na ktoré pri nedostatku síl a prostriedkov bolo takmer nemožné včas zodpovedajúcim spôsobom reagovať.

Zatiaľ čo západné a severné frontové úseky odolávali, na východe a juhu sa postup Nemcov len spomaľoval, ale nedarilo sa ho zastaviť. Padla Banská Bystrica, ale nepadlo povstanie. Koncom októbra a začiatkom novembra roku 1944 vstúpilo do svojho druhého obdobia – obdobia partizánskej vojny na Slovensku.

„Celý život prešiel do nevýslovne ťažkých podmienok. Bolo by ľudsky pochopiteľné, keby bol tu národ kapituloval keby bol situáciu uznal za beznádejnú a zahodil zbraň. A predsa sa nič podobného nestalo ... So zatatými zubami, vzdorom a tragickou odhodlanosťou išli do hôr vojaci, partizáni i politickí pracovníci, sediaci i robotníci, mužovia i ženy. Nastala biblická rovnosť medzi všetkými ... A zasnežené končiare Prašivej, Dumbiera, Poľany poskytovali v nočnom mraze rovnaký prepych nocľahu v kosodrevine, napísal G. Husák v Novom slove v októbri roku 1945.

Zánikom 1. čs. armády na Slovensku ako organizovaného celku sa partizáni stali jedinou ozbrojenou silou, ktorá v nových podmienkach plnila náročné vojenské aj politické úlohy celonárodného povstania. Oproti predchádzajúcemu obdobiu nastala významná zmena v politickom profile povstaleckých ozbrojených síl a spôsobe vedenia bojovej činnosti. Prehĺbil sa ich ľudový, revolučný charakter a jedinou formou ozbrojeného boja sa stala partizánska vojna. Pritom proti okupantom nestáli iba partizánske jednotky, ale aj tisíce antifašistov a obetavých vlastencov slovenských dedín a miest, bez ktorých by partizáni nemohli existovať.

Kvalitatívne nové podmienky bojovej činnosti po zatlačení povstania do hôr viedli partizánov k nadväzovaniu veľmi úzkych kontaktov s ilegálnymi revolučnými národnými výbormi a organizáciami Komunistickej strany Slovenska, ktorá za nezastupiteľnej pomoci zahraničného vedenia KSČ v Moskve riadila partizánsku vojnu. Tieto skutočnosti, ako aj podpora sovietskych vojenských orgánov, štábov partizánskeho hnutia a osobná účasť mnohých sovietskych partizánskych veliteľov vo väčšine jednotiek prispeli, na rozdiel od frontových bojov, k nepomerne rýchlejšiemu politickému vyzrievaniu partizánov a bývalých vojakov 1. čs. armády na Slovensku, ktorí prešli na partizánsky spôsob boja. Mnohí v tomto období alebo krátko po oslobodení vstúpili do komunistickej strany a stáli sa oporou KSČ pri realizácii jej vojenskej politiky.

Veľmi významné sú aj výsledky bojovej činnosti, ktoré sa dosiahli v nepredstaviteľne ťažkých podmienkach, pri nedostatku zbraní a munície a len vďaka vysokému morálno-politickému uvedomeniu partizánov. Keď sa partizánske jednotky spojili s Červenou armádou, stali sa významnou posilou pri budovaní nových jednotiek 1. čs. armádneho zboru v ZSSR a bojovali v jeho radoch až do konečného oslobodenia Československa.

V období príprav Slovenského národného povstania aj v jeho priebehu Komunistická strana Slovenska teoreticky prepracovala a praxou potvrdila možnosť získať armádu satelitného fašistického štátu na stranu protifašistických síl a reálnosť spoločného vystúpenia armády a partizánov v celonárodnom povstaní. Navyše dokázala, že je možné tento cieľ dosiahnuť aj v tom prípade, ak strana nemá v armáde svojich členov a stranické organizácie, ale je hegemonom národnooslobodzovacieho boja. A vedúcou silou v národe sa stala preto, lebo vo chvíli krízy len ona vedela dať adekvátny výraz všeobecne pociťovanej túžbe po veľkom čine.